

ספר דברים - משנה תורה¹

"וְהָיָה כְּשִׁבְתְּךָ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתְּךָ וְכָתַב לְךָ אֶת מִשְׁנֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מַלְפָּנַי הַפְּהָיִים הַלְוִיִּם" (דברים יז יח).²

רש"י דברים יז יח

משנה התורה - שתי ספרי תורה. אחת שהיא מונחת בבית גנזיו ואחת שנכנסת ויוצאת עמו.³ ואונקלוס תרגם פתשגן, פתר משנה לשון שנון ודבור.⁴

ספרי דברים פרשת שופטים פיסוקא קס

"וְהָיָה כְּשִׁבְתְּךָ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתְּךָ ... מְשֻׁנָּה, אֵינָן לִי אֵלָא מִשְׁנֵי תוֹרָה, שֶׁאֵין דְּבָרֵי תוֹרָה מִנִּין? תִּלְמוּד לומר: "לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה לעשותם". אם כן למה נאמר משנה התורה? שעתידי להשתנות.⁵ אחרים אומרים: אין קוראים ביום הקהל אלא משנה תורה בלבד.⁶

יהושע פרק ח פסוק לא

"אז יבנה יהושע מזבח לה' א-להי ישראל בהר עיבל ... ויכתוב שם על האבנים את משנה תורת משה ...".⁷

יהושע פרק א פסוק ח

"לא ימוש ספר התורה הזו מפיד וְהָיָה בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה". רש"י שם: "ספר התורה הזה - ספר משנה תורה היה לפניו".⁸

¹ אלה דברים שכתבנו לפני למעלה מעשור שנים והגיעה השעה להרחיבם ולשפרם כמאמר חז"ל: "ראה לשונה של תורה מה חביבה שמרפא את הלשון ... שכן כתיב: מרפא לשון עץ חיים (משלי טו ד) - ואין עץ חיים אלא תורה, שנאמר: עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח) (דברים רבה א א). והעץ הלא זקוק למים זכים ומתחדשים בכל עת. ראה דברינו אלה הדברים - בכל לשון בפרשה זו.

² הביטוי "משנה תורה" מופיע אמנם בספר דברים שאנו רגילים לזהות כספר משנה תורה, אבל לא בתחילתו, ככותרת או מבוא לספר, אלא באמצעיתו, בדין שהמלך כותב לו "משנה תורה". מהו "משנה תורה" זה? מה בדיוק כותב המלך?

³ "מלמד ששתי תורות כותב לו אחת שנכנס ויוצאת עמו ואחת שמונחת לו בתוך הבית" (תוספתא סנהדרין פרק ד הלכה ח). ובמסכת סנהדרין כא ע"ב: "אחת שהיא יוצאה ונכנסת עמו ואחת שמונחת לו בבית גנזיו. אותה שיוצאה ונכנסת עמו עושה אותה כמין קמיע ותולה בזרועו שנאמר: שותי ה' לנגדי תמיד". מכאן משמע ש"משנה תורה" הוא ספר תורה שני והכוונה לספר התורה כולו, לא רק לחומש דברים. למלך יש שני ספרי תורה, אחד שמור בגנזיו ואחד שהולך איתו לכל מקום. ראה בדומה: "שני ארונות היו: אחד שיצא עמהן למלחמה ואחד ששרוי עמהן במחנה" (תוספתא סוטה ז יח, ראה דברינו שני ארונות היו בפרשת עקב). וראה גם על שלוש עשרה ספרי תורה שכתב משה, אחד לכל שבט, ואחד גנוז בארון שלא יוכלו לזייף (דברים רבה ט ט, פסיקתא דרב כהנא וזאת הברכה). עכ"פ, משנה תורה בכל המקורות האלה הוא ספר התורה כולו.

⁴ המילה פתשגן או פרשגן פירושה: פירוש, פתרון. ראה רש"י עזרא ד יא: "דנה פרשגן אגרתא - וזהו פתרון האגרת: פרשגן - כמו פתשגן הכתב". אונקלוס (שהוא עצמו מתרגם ומפרש) מתכוון שספר דברים הוא הפירוש (הפתרון) לארבעה הספרים שקדמו לו. התורה זקוקה לביאור, כפי שפסוק אומר: "הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר" - "לפי שהתורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור" (רבנו בחיי שם). אבל רש"י בהבנתו את אונקלוס מדגיש את השינון והדיבור. מְשֻׁנָּה תוֹרָה כמו מְשֻׁנָּה של התורה. התחלת התורה שבע"פ? ראה פירוש הגר"ז על דברים יז יח: "לכך נצטווה המלך: וכתב לו את משנה התורה הזאת, כלומר דאף שעתה קודם חתימת התורה היא חשובה רק כ"משנה תורה" היינו תורה שבע"פ, מ"מ כיון שלאחר מכן כשתיחתם התורה תחשב תורה שבכתב ... וזהו כוונת אונקלוס בתרגומו "משנה תורה" מלשון שינון ודיבור דהיינו תורה שבע"פ". טרם שנפליג במהות "משנה תורה" נשלים את הפסוקים במקרא בהם נזכר "משנה תורה" ואת עניין שתי התורות בהם פתח רש"י. האם משנה תורה הוא אכן הכינוי לספר דברים כפי שאנחנו רגילים להבין, או שמא עותק שני של התורה כולה?

⁵ זה נושא שינוי הכתב העברי לאשורי שנראה בגמרא סנהדרין להלן.

⁶ משאלת המדרש: "אין לי אלא משנה תורה, שאר דברי תורה מנין?" נראה שכבר בזמנו של המדרש היה ברור שהביטוי "משנה תורה" כוונתו לספר דברים, כפי שנראה בהרחבה ברוב המקורות שלהלן. לפיכך, צריך לדרוש את הפסוק באופן מיוחד, לומר לך שכאן, בדין ספר התורה שהמלך כותב לעצמו, הכוונה בכל זאת לספר התורה כולו, שהרי הפסוק להלן אומר שמטרת כל העניין היא שהמלך ילמד וישמור "את כל דברי התורה"! הסיפא של המדרש מזכירה לנו את הזיקה המיוחדת שיש למלך לספר דברים דווקא, בו נזכרת פרשת המלך (בפרשת שופטים) וממנו היה קורא במעמד הקהל כמתואר במסכת סוטה סוף פרק שביעי, משנה וגמרא: "וקורא מתחילת אלה הדברים עד שמע ... ופרשת המלך, וברכות וקללות, עד שגומר כל הפרשה". ואנו נוסף עוד זיקה מיוחדת שיש למלך עם ספר דברים, שהוא שמעיד בו אם הוא סוטה מדיני התורה: "תני ר' שמעון ספר משנה תורה עלה ונשתטח לפני הקדוש ברוך הוא, אמר לפניו: רבש"ע עקרני שלמה ועשאני פלסטר" (ויקרא רבה פרשה יט ב). אך עניין הקריאה במעמד הקהל (עליו הרחבנו בדברינו מעמד הקהל לאורך הדורות בפרשת וילך) לחוד, וכתובת ספר התורה לחוד. עפ"י הספרי וכן התוספתא והגמרא בסנהדרין שהבאנו בהערה 4, לפחות כאן, בדין "משנה תורה" שהמלך כותב לו, הכוונה לספר התורה כולו.

⁷ פסוק זה והקודם שבספר דברים הם שני המקומות היחידים בתנ"ך בו מופיע הביטוי "משנה תורה". ולא מצאנו בתלמוד או במדרשים התייחסות לפסוק זה והסבר מה בדיוק כתב שם יהושע. והמפרשים נחלקו בעניין. רד"ק בעקבות רס"ג הבין שכתבו שם רק פרשיות מסוימות מהתורה (מובא גם בפירוש דעת מקרא על הפסוק) ואילו רלב"ג מפרש שכתבו שם את התורה כולה. ואולי אפשר להציע פירוש שלישי שכתבו שם את ספר דברים, ראה בראשית רבה סוף פרשה ו': "אמר ר' שמעון בן יוחאי: ספר משנה תורה היה סיגנום (דגל) ליהושע. בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו. אמר לו: חזק ואמץ". וליהושע היה דין מלך (רמב"ם הלכות מלכים פרק א ג). זה הספר אותו גם מצאו בימי יאשיהו (מלכים ב פרק כג).

בראשית רבה ג ה

א"ר סימון: ה' פעמים כתיב כאן אורה, כנגד חמשה חומשי תורה.⁹ "ויאמר אלהים יהי אור" - כנגד ספר בראשית, שבו נתעסק הקב"ה וברא את עולמו. "ויהי אור" - כנגד ספר ואלה שמות, שבו יצאו ישראל מאפילה לאורה. "וירא אלהים את האור כי טוב" - כנגד ספר ויקרא שהוא מלא הלכות רבות. "ויבדל אלהים בין האור ובין החשך" - כנגד ספר במדבר שהוא מבדיל בין יוצאי מצרים לבאי הארץ. "ויקרא אלהים לאור יום" - כנגד ספר משנה תורה, שהוא מלא הלכות רבות. משיבים לו החברים לרבי סימון: והלא ספר ויקרא מלא הלכות רבות! אמר להם: אף הוא שָׁנָה בו דבר: "ויקרא אלהים לאור יום" – ולא הוא אור ולא הוא יום? אתמה!¹⁰

הקדמת הרמב"ן לספר דברים

הספר הזה ענינו ידוע שהוא משנה תורה, יבאר בו משה רבינו לדור הנכנס בארץ רוב מצות התורה הצריכות לישראל. ולא יזכיר בו דבר בתורת כהנים ולא במעשה הקרבנות ולא בטהרת כהנים ובמעשיהם שכבר ביאר אותם להם והכהנים זריזים הם ... אבל בישראל יחזיר המצות הנהוגות בהם פעם להוסיף בהם ביאור ופעם שלא יחזיר אותם רק להזהיר את ישראל ברוב אזהרות, כמו שיבואו בספר הזה בעניני עבודה זרה אזהרות מרובות ... ועוד יוסיף בספר הזה כמה מצות שלא נזכרו כלל כגון היבוס ודין המוציא שם רע והגירושין באשה ועדים זוממין וזולתן, וכבר נאמרו לו כולן בסיני או באוהל מועד בשנים הראשונות קודם המרגלים, כי בערבות מואב לא נתחדשו לו אלא דברי הברית ... וע"כ לא נאמר בספר הזה וידבר ה' אל משה לאמר צו את בני ישראל או דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם מצוה פלונית.¹¹

שכל טוב (בובר) בראשית פרק מג

⁸ רש"י ודאי מכוון למדרש בראשית רבה שהבאנו בהערה הקודמת: "אמר ר' שמעון בן יוחאי: ספר משנה תורה היה סיגנום (דגל) ליהושע. בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו. אמר לו: חזק ואמץ". אנחנו ניסינו להיעזר במדרש זה בהקשר עם כתיבת "משנה תורת משה" על אבני המזבח שבנה יהושע בהר עיבל, ואילו רש"י מסתייע במדרש זה, בוודאי יותר כפשוטו, בהקשר עם ספר התורה שהלך עם יהושע לכל מקום. רש"י מעדיף את שיטת בראשית רבה על פני ספרי דברים וכל המקורות שהבאנו בהערה 4, ניחא. אבל יוצא מדבריו חידוש עצום! הפסוק הכל כך נדרש: "לא ימוש ספר התורה הזה והגית בו יומם ולילה", מכוון רק על ספר דברים! ומה יעשו כל המדרשים והדרשנים על פסוק יסוד זה? האם רש"י מכוון למשהו גדול יותר שלא זכינו להבינו? האם זה קשור לדין שכל מי שאומר קריאת שמע בוקר וערב יצא ידי חובת "והגית בו יום ולילה"? (מנחות צט ע"ב)? נמצא אולי תשובה בהמשך דברינו. ואגב, ראה גם פירוש מצודת דוד על הפסוק ביהושע שם, שניתן להבנה לכאן ולכאן.

⁹ ראה פסוקים ג-ה בפרק א בבראשית, בבריאת האור, שהאור מוזכר בהם חמש פעמים: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אֹר וַיְהִי אֹר: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאֹר כִּי טוֹב וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ לְלַיְלָה וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד".

¹⁰ הפסוק "ויקרא אלהים לאור יום", החותם את בריאת האור ביום הראשון, מתאים לספר דברים, לא רק משום שיש בו מצוות רבות, אלא יש גם בספר ויקרא, אלא בשל השניות והחזרה שבו. ספר דברים אינו רק שווה בין שווים לשאר ספרי התורה, אלא שווה קצת יותר בגלל השניות שבו, בגלל החזרה. ראה פירוש כלי יקר דברים כט יח: "מה שקרא תורת כהנים סתם ספר והקללות שבפרשת כי תבוא קרא ספר התורה, לפי שכל חמישה ספרים בכלל נקראו תורה וכל ספר בפני עצמו נקרא ספר ... ספר תורת כהנים נקרא ספר כי אינו כולל כל התורה רק שהוא ספר אחד מן מספר חמשה ספרים. אבל ספר חמישי זה נקרא תורה כי הוא כולל כל התורה כי לכך נקרא משנה תורה כמו שנאמר (דברים א ה) הואיל משה באר את התורה הזאת". הגושפנקא ניתנת במעשה בריאת האור לכל חמישה חומשי התורה. "אורה זו תורה" (מגילה טז). אבל לספר דברים יותר. ראה גם בראשית רבה סד ח: "כמה בארות חפר אבינו יצחק? ... חמש כנגד חמשה ספרי תורה. ויקרא שם הבאר עשק - כנגד ספר בראשית, שבו נתעסק הקב"ה וברא את העולם. ויקרא שמה שטנה - כנגד ספר ואלה שמות על שם וימררו את חייהם בעבודה קשה. וימצאו שם באר מים חיים - כנגד ספר ויקרא, שהוא מלא הלכות רבות ... ויקרא שמה רחובות - כנגד משנה תורה, על שם כי ירחיב, כי עתה הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ". (ספר במדבר הוא מקרה מיוחד, ראה שם במקור). ספר דברים פורה ומרחיב על ארבעה בארות המים החיים. ספר דברים הוא גם פיוס והשלמה עם עם ישראל. ראה דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים: "כיון שחטאו ישראל כעס עליהם הקב"ה ובקש לכלותם... התחיל משה מבקש פיוסים עליהם ... למה ה' יחרה אפך בעמך ... והם עמך ונחלתך ... ואח"כ הלך והוכיח להם ואמר: אתם חטאתם חטאה גדולה ... א"ל הקב"ה: ... הואיל ופייסתני עליהם והוכחתם, בשבילך אני שונה להם את התורה ... אלה הדברים, שנתן להם משנה תורה, אחר שנתן להם הקב"ה, שָׁנָה להם ע"י משה". והמשנה היא כידוע המסטורין או המסתורין שבין עם ישראל לקב"ה (תנחומא כי תשא לד ועוד).

¹¹ מטרת ספר משנה תורה הוא לבאר "לדור הנכנס בארץ רוב מצות התורה הצריכות לישראל" – לזרז ולחזור ולהזהיר את דור הבנים העומד על סף הכניסה לארץ. אבל משה לא מחדש שום דבר, אומר רמב"ן, הכל כבר נאמר למשה "בסיני או באוהל מועד בשנים הראשונות קודם המרגלים". והראיה, שבכל ספר דברים אין שימוש בביטויים השגורים בספרי שמות, ויקרא ובמדבר: "וידבר ה' אל משה לאמר, צו את בני ישראל או דבר אל בני ישראל". ועדיין, איך נסביר את המצוות שנזכרות רק בספר דברים? מדוע אין הן נזכרות בשלושת הספרים הקודמים אם "נאמרו לו כולן בסיני או באוהל מועד בשנים הראשונות קודם המרגלים"? בהמשך דבריו, מציע רמב"ן תשובה: "אבל לא נכתבו המצוות בספרים הראשונים שידבר עם יוצאי מצרים, כי אולי לא נהגו באותן המצוות רק בארץ אף על פי שהן חובת הגוף, כאשר בא בענין הנסכים או מפני שאינן תדירות לא הזכיר רק בבנים נוחלי הארץ". וכבר הקשו רבים וטובים על דברים אלה (הרדב"ז למשל) וצריך עיון. בהמשך דבריו שם, ולאורך הספר כולו מצייין מבחינת רמב"ן בין "מצווה מבוארת" ובין "מצווה מחודשת" וגם במבוארות יש חידושים בפרטי הדינים: "שיחזור אותם לבאר אותם ולחדש בהם דברים". בספר משנה תורה יש חידושי תורה! ראה פתיחת דברינו על ספר דברים כהתחלת המשנה, התורה שבע"פ.

יש משנה שהוא כפול כגון זה: "כסף משנה" (בראשית מג יב), ודומה לדבר: "לקטו לחם משנה" (שמות טז כב), "משנה אשיב לך" (זכריה ט יב), "ומשנה שפרון שפרם" (ירמיהו יז יח). ויש שהוא שני לגדול הימנו, כגון: "משנה התורה" (דברים יז יח), שנשנית בערבות מואב, "במרכבת המשנה" (בראשית מא מג), "משנה למלך" (אסתר י ג), "אהיה לך למשנה" (שמואל א כג יז), וכל דומיהן.¹²

מסכת ברכות דף כא עמוד ב

אמר רב יוסף: אפילו מאן דלא דריש סמוכים בכל התורה - במשנה תורה דריש.¹³

מסכת מגילה דף לא עמוד ב

אין מפסיקין בקללות. מנא הני מילי? אמר רב חייה בר גמדה אמר רבי אסי: דאמר קרא: "מוסר ה' בני אל תמאס" (משלי ג יא). ריש לקיש אמר: לפי שאין אומרים ברכה על הפורענות... אמר אביי: לא שנו אלא בקללות שבתורת כהנים, אבל קללות שבמשנה תורה - פוסק. מאי טעמא? הללו - בלשון רבים אמורות, ומשה מפי הגבורה אמרן. והללו - בלשון יחיד אמורות, ומשה מפי עצמו אמרן.¹⁴

פירוש אור החיים בתחילת פרשת דברים

אלה הדברים וגו'. אלה מיעט הקודם ... לפי שאמר: אשר דבר משה, שהם דברי עצמו. שכל הספר תוכחות הם מוסר ממשע לעובר פי ה', ואמרו ז"ל (מגילה ל"א ב) קללות שבמשנה תורה משה מפי עצמו אמרן.¹⁵ ואפילו מה שחזר ופירש מאמרי ה' הקודמין לא נצטוו עשות כן אלא מעצמו חזר הדברים. וחש הכתוב לומר כי כדרך שאמר משה מפי עצמו דברים כאלה, כמו כן במאמרים הקודמין אמר משה מפי עצמו איזה דבר!¹⁶ לזה אמר אלה הדברים פירוש: אלה לבד הם הדברים אשר דבר משה דברי עצמו, אבל כל הקודם בד' חומשים לא אמר אפילו אות אחת מעצמו, אלא הדברים שיצאו מפי המצוה כצורתן בלא שום שינוי אפילו אות אחת יתירה או חסרה.¹⁷

רש"י סנהדרין דף נו' ע"ב

"כאשר צוך ה' א-להיך - משה לאו מאליו (מעצמו) היה שונה להם משנה תורה ומזהירם על מצוותיה, אלא כמו שקיבלה הוא".¹⁸

¹² ובלועזית: Deutero Nomy. Nomy - נומוס ביונית חוק או תורה. Deutero - משנה, הדבר המשני, להבדיל מהראשי - הראשוני.
¹³ אפילו מי שבכל התורה אינו מקבל את שיטת הלימוד של פרשיות סמוכות, בספר דברים הוא כן מקבל שיטה זו. מדוע? ראה שטיינזלץ שם שהביא בשם ה'שיטה מקובצת': "וטעמו של דבר, משום שמשנה תורה אף שקדושתו כשאר ספרי תורה, הוא מדברי משה החוזר על מה שכבר נאמר מקודם, ובודאי אין זו חזרה לריק ואותם צירופי דברים וסמיכויות של משה יש ללמוד מהם הלכה". יש לדקדק בביאור, במי שונה ומסביר, יותר מהמקור שאותו כתב מי שאין אנו יכולים לרדת לסוף דעתו. אבל המבאר, חזקה עליו שהקפיד לסדר דבריו ואף אנו, המבארים והמשננים אחריו, יכולים וצריכים לרדת לסוף מחשבתו.
¹⁴ דברי אביי מתאימים לשיטת ר' חייא שהסיבה לכך שלא מפסיקים בקללות היא הפסוק ממשלי "מוסר ה' אל תמאס" (לא לפי שיטת ריש לקיש). זאת אומרת שהתוכחה שבספר דברים איננה "מוסר ה'" אלא מוסר בשר ודם. ובגמרא בבא בתרא פח ע"ב: "ואמר רבי לוי: בוא וראה שלא כמידת הקב"ה מידת בשר ודם. הקב"ה ברוך ישראל בעשרים ושתים וקללן בשמנה ... ואילו משה רבינו ברכן בשמונה וקללן בעשרים ושתים ...". התוכחה של ספר דברים היא "מידת בשר ודם", לא מידת הקב"ה - משה כתבה.
¹⁵ אור החיים מצטט את הגמרא שהבאנו בפרשת התוכחה, אבל מרחיב מאד ומחיל את "תוכחת בשר ודם" על ספר דברים כולו.
¹⁶ שמא תאמר שכן הוא גם בארבעה החומשים הקודמים! התשובה: "אלה הדברים" הוא המפריד.
¹⁷ בספר דברים אין את הביטוי: "ויאמר/וידבר ה' אל משה לאמור", לא משום שכל מה שמשע אומר כבר נאמר מקודם, כדברי הרמב"ן לעיל, אלא אדרבא, משום שמשע הוא ששונה ואומר להם את "דברי עצמו". "אלה הדברים" הוא כותרת קו פרשת המים בין ארבעת החומשים ובין החומש החמישי, ספר דברים. נראה שדברי אור החיים אלה מבוססים על דברי הזוהר כרך ג (דברים) פרשת ואתחנן רסא ע"א על ההבדל בין קולות סיני ובין אלה הדברים: "כל אינון קולות תמן אשתכחו כד אתייהיבת אורייתא לישראל, וכלא נפקא מהווא קול פנימאה דכלא בגין דביה תליא מלתא, האי דאקרי משנה תורה משה מפי עצמו אמרן".
¹⁸ הגמרא שם מסבירה שהאמירה "כאשר צוך ה' אלהיך", המופיעה בדברות פרשת ואתחנן (דברים ה יא טו), הן בדברה של כיבוד אב ואם והן בדברה של שבת, כוונתה שמצוות אלה נצטוו כבר במרה. ושמה תאמר שהכוונה היא שכבר נצטוו בדברות הראשונות שבפרשת יתרו? זה אי אפשר לומר, מסביר רש"י, שאם כך משה כאילו מוסיף מילים בדברות של ספר דברים שמתארות את הדברות של ספר שמות וזה בלתי אפשרי. ראה הגמרא ורש"י שם במקור. עכ"פ, רש"י כאילו קרא את דברי אור החיים לעיל ויוצא חוצץ כנגדם (השווה עם רש"י על ספר יהושע לעיל). בדרך זו הולכים מפרשים נוספים שאינם מוכנים בשום פנים ואופן לראות ולוא הבדל דק אחד בין ספר דברים וארבעת החומשים. ראה למשל פירוש מלבי"ם דברים פרק א: "ויהי בארבעים שנה, ר"ל הנה הדברים האלה דבר משה מדעת עצמו בזמנים מחולפים כדרך הדורש והמוכיח, ולא היה לו רשות לכתבם בספר. ואף אם היה כתבם לא היה בהם קדושת ס"ת, רק היה ענינם כדברי תוכחה שנאמרו עפ"י חכם או כדברים שדבר איש הרוח ברוח הקודש. אבל בארבעים שנה באחד לחדש שבט, צוה לו הקב"ה לאמרם שנית לישראל בצווי מפי הגבורה, כי אמר לו דבר אל בני ישראל לאמר. וכן צוה לו שיכתבם בספר מפי ה' ושיאמרם ושיכתבם ... רק בסדר אחר שסדר ה' ... עד סוף ספר משנה תורה, הכל נכתב עפ"י ה' ולא כתב מדעתו אף קוצו של יו"ד". ברוח אמצעית, בין אור החיים ורש"י ניתן למצוא פרשנים כגון תולדות יצחק בראשית פרק א, שמתייחס למדרש בראשית רבה שהבאנו לעיל על האור ואומר: "ומה שאמר ויקרא אלהים לאור יום, כנגד משנה תורה, לפי שבו מצות מבוארות, שמבאר מצוות שבספרים שלפניו, והוא כיום המאיר. וגם לפי שנראה שמשע מעצמו אמר אותו הספר, שאמר אלה

מסכת סנהדרין דף כב עמוד א

אמר מר זוטרא ואיתימה מר עוקבא: בתחילה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש. חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי. ביררו להם לישראל כתב אשורי ולשון הקודש ... ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל ... ואע"פ שלא ניתנה תורה על ידו - נשתנה על ידו הכתב ... וכתב "וכתב את משנה התורה הזאת" - כתב הראוי להשתנות.¹⁹

מסכת מגילה דף ז עמוד א

"כתוב זאת" - מה שכתוב כאן, "זכרון" - מה שכתוב במשנה תורה, "בספר" - מה שכתוב בנביאים, דברי רבי יהושע. רבי אלעזר המודעי אומר: "כתוב זאת" - מה שכתוב כאן ובמשנה תורה, "זכרון" - מה שכתוב בנביאים, "בספר" - מה שכתוב במגילה.²⁰

מסכת עבודה זרה דף כה עמוד א

כתיב: "ויואמר ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר" (שמואל ב א יח) - מאי ספר הישר? א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, דכתיב בהו: "תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו" (במדבר כג ו) ... רבי אלעזר אומר: זה ספר משנה תורה, ואמאי קרו ליה ספר הישר? דכתיב: "ועשית הישר והטוב בעיני ה'".²¹

הקדמה ליד החזקה לרמב"ם

ומפני זה נערתני חצני אני משה בן מיימון הספרדי ונשענתי על הצור ברוך הוא ובינותי בכל אלו הספרים וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בענין האסור והמותר הטמא והטהור עם שאר דיני התורה. כולם בלשון ברורה ודרך קצרה עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכל בלא קושיא ולא פירוק ... דברים ברורים קרובים נכונים על פי המשפט אשר יתבאר מכל אלו החיבורים והפירושים הנמצאים מימות רבינו הקדוש ועד עכשיו. עד שיהיו כל הדינים גלויין לקטן ולגדול בדין כל מצוה ומצוה ובדין כל הדברים שתיקנו חכמים ונביאים. כללו של דבר כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל אלא יהא חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כולה עם התקנות והמנהגות והגזירות שנעשו מימות משה רבינו ועד חבור הגמרא וכמו שפירשו לנו הגאונים בכל חיבוריהם שחיברו אחר הגמרא. לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה. לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם.²²

הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל, לזה אמר ויקרא אלהים לאור יום, לומר שברשות הקב"ה אמר אותו. וראה גם פירוש אלשיך איכה פרק א: " ... לומר כי גם מאמר משה נבואה היה. והוא כנודע כי כל משנה תורה מפי השכינה הוא. גם הנראה שאמרו משה מעצמו רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו, ולכן לא תגרע קדושת משנה תורה מארבעת הספרים". ברשות הקב"ה אמר משה, רוח ה' ומילתו נחו עליו. כשאר הנביאים?

¹⁹ בדרשה זו "משנה" שבבטוי "משנה תורה", הוא במונח של השתנות. השתנות הכתב. וזה היה שינוי עצום שיש לו השלכות הלכתיות רבות ולא לחינם מושווה עזרא למשה (סנהדרין כא' ע"ב). וראה תחילת מדרש רבה בפרשתנו שספרי תורה, בניגוד לתפילין ומזוזות, נכתבים בכל לשון. ובהמשך הגמרא שם מובאות דעות שחולקות על שינוי הכתב וטוענות שעזרא רק החזיר את המצב לקדמותו.

²⁰ הכללת מגילת אסתר בכתבי הקודש תלויה במעמדו של ספר דברים. אם הוא חלק אינטגרלי מחמשת חומשי תורה (כשיטת ר' אלעזר המודעי) אז יש מקום להוספות מאוחרות כמו מגילת אסתר. ראה תוספות הראשון במסכת גיטין על הרווח בין ספר לספר.

²¹ זה אולי הסוד הגדול של ספר "משנה תורה" שחוזר ומבאר ומשנן את המצוות שניתנו כבר בסיני, כולל חידושים והרחבות רבים (ואפילו סתירות). החידוש הגדול של ספר זה הוא במצווה הבסיסית ביותר, שאפילו איננה נמנית במניין המצוות, במושכל הראשי ביותר של עשיית הטוב והישר. בכך נסגר גם מעגל שהתחיל בו ספר בראשית, ספר מעשה האבות, שגם הוא נקרא ספר הישר ואין סתירה. ליבת התורה, ספרי המצוות החוזרים ושונים הכל בשם ה': "וידבר ה' אל משה לאמר", "צו את בני ישראל" - ספרי שמות, ויקרא, במדבר - עטופים בשני ספרי ישר, ספר בראשית מעשה אבות מהעבר האחד וספר דברים "ועשית הטוב והישר" (או "הישר והטוב") מהעבר השני. וכבר הרחבנו בנושא זה משני העברים, בדברינו [ספר הישר](#) בפרשת ויחי ובדברינו [הטוב והישר](#) בפרשת ראה.

²² משה עד משה לא קם אדם שנתן לחיבורו את השם "משנה תורה" ואפילו משה רבנו בעצם לא קרא את ספר דברים "משנה תורה", אלא הדורות שבאו אחריו. אכן עטרה גדולה נטל לראשו משה בן מיימון הספרדי וכבר העירו עליו רבים וטובים ובהם ר' אברהם בן דוד (הראב"ד) בדבריו הבוטטים: "סבר לתקן ולא תיקן, כי הוא עזב דרך כל המחברים אשר היו לפניו כי הם הביאו ראייה לדבריהם וכתבו הדברים בשם אומרים והיה לו בזה תועלת גדולה כי פעמים רבות יעלה על לב הדיין לאסור או להתיר וראייתו ממקום אחד ואילו ידע כי יש גדול ממנו הפליג שמועתו לדעת אחרת היה חוזר בו. ועתה לא אדע למה אחזור מקבלתי ומראייתי בשביל חיבורו של זה המחבר. אם החולק עלי גדול ממני הרי טוב ואם אני גדול ממנו למה אבטל דעתי מפני דעתו. ועוד כי יש דברים שהגאונים חולקים זה על זה והם המחבר בירר דברי האחד וכתבם בחיבורו ולמה אסמך אני על ברירתו והיא לא נראית בעיני ולא אדע החולק עמו אם הוא ראוי לחלוק אם לא. אין זה אלא כל קבל די רוח יתירה ביה". ולנו נראה שאכן השם היותר שכיח שהתקבל לחיבורו ההלכתי הגדול של הרמב"ם, שהוא היסוד לספרי הפסיקה שבאו אחריו בראשם הבית יוסף והשולחן ערוך, הוא היד ההזקה ולא משנה תורה, או בלשון עולם הישיבות וצורבי רבנן "רמב"ם" סתם (שהרי אילו ספרים כתב עוד? ...).

**שבת שלום
ושנזכה לראות בנחמת ציון וירושלים
מחלקי המים**

מים אחרונים: אולי צריך להוסיף כאן גם את ספר הברית שמצאו בימי יאשיהו (ספר מלכים ב פרק כג) שהוא לדעת פרשנים וחוקרים ספר דברים וקשור לענייני המלך המצווה לקרוא בו דווקא. ראה פירוש מצודת דוד שם וכן תורה תמימה דברים פרק יז הערה צג, בשם ספר יראים. וכבר הפלגנו דיינו.